

Politeja

Nr 2(96/2), 2025, s. 139-153

<https://doi.org/10.12797/Politeja.22.2025.96.2.06>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Tomasz MŁYNARSKI 

Uniwersytet Jagielloński

tomasz.mlynarski@uj.edu.pl

„BURZLIWE RELACJE”

STOSUNKI DYPLOMATYCZNE MIĘDZY FRANCJĄ A TURCJĄ NA PRZEŁOMIE DRUGIEJ I TRZECIEJ DEKADY XXI WIEKU

ABSTRACT

„Turbulent Relations”: The Diplomatic Relations Between France and Turkey at the Turn of the Second and Third Decades of the 21st Century

Franco-Turkish relations have significantly escalated over the past decade in a consequence of a number of diplomatic incidents and a growing divergence of strategic interests, culminating in an information war against French interests and Ankara's call for a boycott of French products. The personal exchange of „blows” between Emmanuel Macron and Recep Tayyip Erdoğan, have only intensified the collision course and geopolitical rivalry between Paris and Ankara in Syria, Libya and the Eastern Mediterranean. The aim of this article is to try to explain the causes and implications of the tensions in Franco-Turkish relations in the broader context of the geopolitical rivalry at the junction of the Middle East, North Africa and the Eastern Mediterranean, between France (in its role as an established regional power) and Turkey (as an emerging, medium-sized regional power) – key NATO member states.

Keywords: France, Turkey, laws against so-called Islamic separatism, tensions, geopolitical rivalry, Middle East, North Africa

Słowa kluczowe: Francja, Turcja, ustawa przeciwko tzw. separatyzmowi islamskiemu, napięcia, geopolityczna rywalizacja, Bliski Wschód, Afryka Północna

WPROWADZENIE

Relacje francusko-tureckie mają uwarunkowany historycznie charakter. Podstawą stosunków dyplomatycznych między Francją a Imperium Osmańskim nawiązanych w 1483 roku, za panowania Karola VIII, było uprzywilejowane partnerstwo polityczno-handlowe¹. Sojusz francusko-osmański z XVI wieku (zawarty przeciwko Habsburgom) trwał prawie trzy wieki i odegrał ważną rolę w kształtowaniu układu sił w Europie². Wraz z upadkiem Osmanów i zajęciem przez Napoleona Bonaparte Egiptu (1798) wzajemne relacje skomplikowały się, a region Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu (Middle East and North Africa, MENA) przez długi czas stał się strefą wpływów, w której ścierały się ambicje Francji i Wielkiej Brytanii³.

Na początku XXI wieku Turcja stała się istotnym partnerem Francji w zakresie walki z terroryzmem i nielegalną imigracją, aczkolwiek wraz z objęciem władzy w 2002 roku przez narodowo-konserwatywną Partię Sprawiedliwości i Rozwoju (AKP) Turcja odeszła od dominującej w okresie po II wojnie światowej orientacji prozachodniej na rzecz zbliżenia z państwami arabskimi⁴. Jednocześnie w ciągu dwóch dekad pod rządami AKP Turcja stała się głównym graczem regionalnym i wdrożyła doktrynę ekspansywnej polityki zagranicznej.

Współczesna Francja opowiada się za budową strategicznego partnerstwa z Turcją, w dużej mierze ze względu na znaczenie tego państwa dla bezpieczeństwa Europy, w tym kontroli migracji z Bliskiego Wschodu. Głównym obszarem rozbieżności pozostaje jednak kwestia tureckiej wersji demokracji, ograniczenie wolności słowa i łamanie praw człowieka, co wpłynęło na wstrzemięźliwe stanowisko Francji wobec perspektywy członkostwa Turcji w Unii Europejskiej. Turcja z kolei wobec braku jasnego sygnału w kwestii przyszłości procesu rozszerzenia oparła politykę wewnętrzną na hasłach antyunijnych i nacjonalistycznych, porównując UE do *chorego, upadającego człowieka*⁵.

Objęcie urzędu przez prezydenta Emmanuela Macrona otwierało z perspektywy Ankary nadzieje na ożywienie dialogu międzypaństwowego. Prezydent Recep Tayyip Erdoğan dość pozytywnie postrzegał *świeżego i młodego* przywódcę, pozbawionego doświadczenia politycznego, licząc na poparcie przez Francję europejskich aspiracji Turcji. Początkowo relacje dwustronne uległy intensyfikacji, czego wyrazem była oficjalna wizyta Erdoğan na zaproszenie prezydenta Macrona 5 stycznia 2018 roku w Paryżu. Szybko jednak zbieżności interesów w obszarze politycznym (walka z terroryzmem,

¹ *Relations between Türkiye and France*, Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, [online] <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-france.en.mfa>, 25 IX 2024.

² Por. D.H. Aslan, *The Historical Background and the Present State of Turkish-French Relations*, „Vistula Scientific Quarterly” 2014, vol. 3, no. 41, s. 122-123.

³ Turcja uznała francuski mandat nad Syrią i Libanem w ramach traktatu z Ankary podpisanego 20 października 1921 roku.

⁴ Por. J. Misiągiewicz, *Polityka zagraniczna Turcji po zimnej wojnie*, Toruń 2009, s. 2-297.

⁵ Por. J.J. Jabbour, *Turkey–France Political and Diplomatic Relations. Contemporary Issues and Future Perspectives*, [w:] *Turkish-French Relations. Contributions to International Relations*, red. A. Denizeau, O. Örmeci, Cham 2022, s. 125-126.

uregulowanie kryzysu syryjskiego), ekonomicznym (francuskie inwestycje w Turcji) oraz kulturalnym (wzmacnianie pozytywnego wizerunku międzypaństwowego) zderzyły się z ambicjami i współzawodnictwem o wpływy w Afryce Północnej i wschodniej części regionu Morza Śródziemnego (EastMed)⁶.

Głównym celem artykułu jest zbadanie wybranych aspektów bilateralnych stosunków francusko-tureckich z perspektywy Francji. Struktura artykułu, oparta na kryterium rzeczowym i podporządkowanym chronologicznej narracji, podzielona została na dwie części. Pierwsza odnosi się do wewnętrznych uwarunkowań determinujących wzajemne relacje bilateralne (członkostwo Turcji w UE, przeciwdziałanie politycznemu islamizmowi), druga zaś do międzynarodowego wymiaru (rywalizacje w Syrii, Libii, regionie EastMed).

Temat niniejszego opracowania ma istotne znaczenie badawcze, gdyż umożliwia zrozumienie strategicznych interesów polityki zagranicznej Francji w odniesieniu do geopolitycznej rywalizacji na styku trzech kontynentów: Afryki, Bliskiego Wschodu i Europy. Próba analizy skłania do zadania następujących pytań badawczych:

1. Czy obecny poziom relacji francusko-tureckich jest stabilny i czy Francję i Turcję łączy zbieżność interesów na polu dyplomatycznym, gospodarczym i religijno-kulturowym (czy raczej dzielą różnice)?
2. Czy cele polityki zagranicznej Ankary wobec regionu śródziemnomorskiego uwzględniają francuskie interesy wynikające z historycznej obecności w regionie?
3. Z czego wynikały napięcia w stosunkach bilateralnych francusko-tureckich w Afryce Północnej i basenie Morza Śródziemnego?
4. Czy mocarstwowe aspiracje Turcji warunkują jej geopolityczne interesy i postrzeganie przez państwa Zachodu?
5. Czy Francja pozostanie centralną siłą polityczną w regionie MENA w dłuższej perspektywie?

W związku z powyższymi pytaniami postawiono dwie następujące hipotezy badawcze: pierwsza z nich bazuje na założeniu, że Francja postrzega Turcję jako rywala, który zagraża jej interesom geoeconomicznym i geopolitycznym w Afryce Północnej i basenie Morza Śródziemnego. Druga hipoteza zakłada, że celem Francji stało się zachowanie przywództwa w regionie, który francuscy planiści uważają za część jej bezpośredniej strefy wpływów. W praktyce oznacza to, że Paryż stara się realizować wobec Ankary dwutorowe podejście: z jednej strony wykazuje gotowość do zaangażowania się we współpracę, z drugiej – nie waha się użyć sankcji i presji politycznej w przypadku naruszania przez Turcję francuskich interesów i zasad dotychczasowego porządku. Przeprowadzona analiza badawcza wskazuje na to, że mimo podejmowanych prób odbudowy, umocnienia więzi między obydwojma państwami należy oczekiwać raczej w perspektywie długoterminowej.

Badania nad francuską polityką wobec Turcji koncentrują się na ukazaniu jej historycznych uwarunkowań⁷. Inni autorzy ukazywali motywy rywalizacji francusko-tureckiej

⁶ Pomimo napięć Francja i Turcja utrzymują znaczące stosunki handlowe i gospodarcze.

⁷ D.H. Aslan, *The Historical Background...*; S. Idiz, *Turkey's „French Problem”*, IFRI, Note franco-turque 2010, no. 3, s. 3.

w basenie Morza Śródziemnego⁸, aczkolwiek abstrahując od analizy interesów Francji w szerszej perspektywie obejmującej wewnętrzne uwarunkowania i zależności w relacjach bilateralnych. Prezentowany artykuł wzbogaca i rozszerza te badania, eksplorując, w jaki sposób Francja wobec zmieniających się warunków geostrategicznych dąży do utrzymania dotychczasowej pozycji międzynarodowej i ochrony swoich interesów w regionie MENA. Autor formułuje ogólny wniosek, że Paryżowi coraz trudniej jest skutecznie prowadzić działania w tym zakresie.

Analiza została oparta na materiałach źródłowych, takich jak przemówienia, deklaracje i wywiady przywódców Francji i Turcji oraz na oficjalnych dokumentach, oświadczeniach i komunikatach Quai d'Orsay a także raportach NGO's uzupełnionych o kwerendę dostępnej literatury naukowej w przedmiocie badań, a także o spostrzeżenia własne wynikające z kontaktów z przedstawicielami dyplomatycznymi obydwu państw i decydentami francuskiej polityki zagranicznej.

IMPLIKACJE WEWNĘTRZNYCH ASPEKTÓW POLITYKI FRANCJI DLA BILATERALNYCH RELACJI Z TURCJĄ

Francuski sprzeciw wobec członkostwa Turcji w UE

Jedną z kluczowych kwestii, która wpłynęła degradująco na stosunki francusko-tureckie, jest silny sprzeciw Francji wobec tureckich aspiracji przystąpienia do Unii Europejskiej. Stanowisko to utrzymywane jest w zasadzie od czasów generała Charles'a de Gaulle'a, który uważał, że Turcja nie może być częścią Europy⁹. Twórca V Republiki doceniał historyczny wymiar współpracy od czasów Sulejmana Wspaniałego i Franciszka I w XVI wieku, ale nie wyraził zgody na integrację Turcji¹⁰. W tym duchu europejskie aspiracje Turcji postrzegali kolejni francuscy przywódcy¹¹. Prezydent Valéry Giscard d'Estaing (1974–1981) oświadczył, że *Turcja jest krajem bliskim Europie, ważnym krajem z prawdziwą elitą, ale nie jest krajem europejskim*¹². Prezydent Nicolas Sarkozy potwierdził, że Turcja z jej geografą, kulturą i historią, nie jest i nigdy nie była krajem europejskim¹³.

⁸ E. Boz-Acquin, *La France et la Turquie au-delà des inimitiés politico-diplomatiques: l'analogie de la gouvernance du paradigme de la puissance militaire*, „Revue Interdisciplinaire Droit et Organisations” 2024, no. 7, s. 22; J.J. Jabbour, *Turkey-France Political...*; A. Marghelis, *The French Military's...*; K. Wasilewski, *Turcja wobec Libii*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 14 (1946).

⁹ G.-H. Soutou, *La France du général de Gaulle, la Turquie et l'Europe*, „Commentaire” 2003, vol. 4, no. 104, s. 915.

¹⁰ M. Vaisse, *De Gaulle a-t-il ouvert les portes de l'Europe à la Turquie?*, [w:] *Terres promises*, red. H. Harter [et al.], Paris 2010, s. 395-398, [online], <https://books.openedition.org/psorbonne/43458>, 26 IX 2024.

¹¹ Na tym tle wyjątkiem był prezydent Jacques Chirac (1995-2007), który uważał, że błędem byłoby odmówić Turcji dostępu do UE.

¹² D. Billion, *France – Turquie: entre tensions et normalisations... De la difficulté de parvenir à une relation apaisée*, „Confluences Méditerranée” 2016, vol. 1, no. 96, s. 73.

¹³ Por. S. Idiz, *Turkey's „French Problem...*

W jego ocenie wejście kraju, którego 98% powierzchni znajduje się poza kontynentem europejskim i którego kultura zawiera elementy islamu, spowodowałoby erozję spójności UE i „rozsadziło” ją politycznie od środka (Sarkozy popierał opcję stowarzyszenia w ramach Unii Śródziemnomorskiej lub na bazie modelu umowy o partnerstwie strategicznym)¹⁴. François Hollande wprowadził w styczniu 2014 roku oficjalną wizytę w Turcji (pierwszą od czasu wizyty François Mitterranda w Ankarze w 1992 roku) z uwagi na centralne miejsce Turcji w skomplikowanej grze stosunków regionalnych¹⁵. Jednocześnie wytknął tureckim władzom brak demokracji i wolności słowa, łamanie praw człowieka i represyjną politykę wewnętrzną, co pogłębiło zanikanie horyzontu członkostwa Turcji w UE¹⁶.

Prezydent Macron opowiedział się za budową strategicznego partnerstwa z Turcją, ale bez członkostwa w UE¹⁷. Uważał, że kraj ten obiektywnie oddalił się od standardów europejskich, oskarżając nawet swojego tureckiego odpowiednika o realizację antyeuropejskiego projektu panislamicznego, który uniemożliwia kontynuowanie negocjacji akcesyjnych z Ankarą¹⁸. Podobnie jak poprzednicy wezwał do wypracowania innych ram dla relacji Unia Europejska – Turcja niż proces rozszerzenia¹⁹.

Ochrona praworządności i praw człowieka

Francja wielokrotnie wytykała tureckim władzom pogorszenie sytuacji w zakresie praworządności, demokracji, naruszeń praw człowieka i podstawowych wolności. Budowanie przez AKP wizerunku Turcji jako spadkobiercy Imperium Osmańskiego, sugerując, że kraj ten różni się od Europejczyków na poziomie kulturowym i przynależności do cywilizacji islamskiej, pogłębiało konsternację francuskich elit politycznych. Nadzieja na większe zakorzenienie Turcji w wartościach zawartych w Europejskiej konwencji praw człowieka – o co apelował prezydent Macron – zgasła wraz z decyzją Ankary o wycofaniu się (w 2021 roku) z Konwencji Stambulskiej Rady Europy (brak uznania dla ochrony praw kobiet jako integralnej części praw człowieka).

Ustawa o separatyzmie i antyfrancuska kampania w świecie muzułmańskim

Jedną z kluczowych kwestii, która wpłynęła na znaczące pogorszenie stosunków dwustronnych, był projekt ustawy wzmacniającej poszanowanie zasad republikańskich.

¹⁴ Por. D.H. Aslan, *The Historical Background...*, s. 126.

¹⁵ D. Billion, *France – Turquie: entre...*, s. 79.

¹⁶ J.J. Jabbour, *France vs. Turkey in the EastMed. A Geopolitical Rivalry between a „Keeper” of the Old Order and a Challenging Emergent Power*, Turkey and Middle East Program IFRI, May 2021, s. 1-2.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ E. Macron, *Discours du Président de la République à la conférence des Ambassadeurs*, Élysée, 27 VII 2018, [online] <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/08/27/discours-du-president-de-la-republique-a-la-conference-des-ambassadeurs>, 30 IX 2024.

¹⁹ Jednocześnie Macron uznał, że w interesie UE nie jest rozpoczynanie debaty dotyczącej zmiany statusu Turcji jako kraju kandydującego, gdyż zachwiałoby to proeuropejskim „przechyleniem” tego państwa.

Ustawa ta była wyrazem przeciwdziałania radykalnemu islamowi i wpisywała się w szerszy kontekst polityki Macrona obejmującej walkę z separatyzmem we Francji (*de facto* z ekstremizmem islamskim)²⁰. Seria zamachów terrorystycznych, do których doszło we Francji jesienią 2020 roku, odnowiła dyskusję o bezpieczeństwie i potrzebie społecznej integracji ludności muzułmańskiej²¹. Elementem nowych rozwiązań prawodawczych stała się ściślejsza kontrola imamów oddelegowanych do Francji z innych krajów, takich jak Algieria czy Turcja (z której pochodziła niemal połowa)²². Ponadto ustawa powodowała ograniczenie możliwości finansowania z zagranicy działających we Francji wspólnot muzułmańskich (około 300 spośród ponad 2000 meczetów i sal modlitw znajdowało się pod kontrolą podległej prezydentowi Erdoğanowi konfederacji islamskiej Milli Görüş)²³. Francuskie władze zapowiedziały także zmianę programów nauczania wyjętych spod kontroli ministerstwa edukacji narodowej²⁴. Francja rozwiązała kilkadziesiąt organizacji uznanych za ekstremistyczne i deportowała kilkuset radykałów²⁵.

Ograniczenie wpływów imamów (w tym wydalenie najbardziej radykalnych) i zamykanie meczetów, w których propagowana była mowa nienawiści, zostało ostro skrytykowane przez znaczną część społeczności muzułmańskiej we Francji i na świecie. Spór zaostriżyło przemówienie Macrona (wygłoszone 21 października 2020 roku na Uniwersytecie Sorbony) po zamachu terrorystycznym w Conflans-Sainte-Honorine (Turcja oficjalnie go nie potępiła), w którym francuski prezydent zapewnił, że Republika Francuska będzie bronić prawa do publikowania karykatur Mahometa w imię wolności słowa. Stwierdzenia te wywołały falę oburzenia w świecie muzułmańskim i doprowadziły do oskarżeń o islamofobię oraz wzbudziły falę gwałtownych demonstracji przeciwko Francji²⁶. Prezydent Erdoğan wykorzystał wypowiedzi Macrona broniące publikacji karykatur Mahometa jako pretekst do rozpoczęcia bojkotu francuskich produktów

²⁰ Loi n° 2021-1109 du 24 août 2021 confortant le respect des principes de la République (1), JORF n°0197 du 25 août 2021.

²¹ Ł. Maślanka, *Francja – ryzykowna gra władz wokół bezpieczeństwa*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 257 (2189), s. 1.

²² Przy wsparciu Dyrekcji ds. Religijnych (Diyaret 'İ, sleri Ba, skanlı' gr), [online] <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR>, 30 IX 2024.

²³ W Turcji imamowie są szkoleni i zatrudniani przez instytucje państwowe powiązane z prezydentem.

²⁴ System fakultatywnych zajęć nauczania języka i kultury kraju pochodzenia (fr. *Enseignement de langue et de culture d'origine étrangère*, ELCO) został zmodyfikowany we wrześniu 2020 roku, tak że zajęcia te są prowadzone przez międzynarodowych nauczycieli dyplomowanych. Swoją genezę wywodzi z lat 70. XX wieku, kiedy Francja zawarła dwustronne umowy z dziewięcioma państwami (m.in. Algierią, Marokiem, Tunezją, Turcją), umożliwiając im desygnowanie nauczycieli w celu kształcenia uczniów w ich języku i kulturze pochodzenia.

²⁵ 24 października 2020 r., podczas wystąpienia telewizyjnego, Erdoğan zaatakował Macrona pytaniem: *Kim jesteś, by mówić o strukturze islamu?*, sugerując francuskiemu prezydentowi kontrolę „zdrowia psychicznego”, [w:] *Il a besoin de se faire soigner: Erdogan invite Macron à des examens de santé mentale*, L'Express.fr avec AFP, 24 X 2020, [online] https://www.lexpress.fr/monde/proche-moyen-orient/il-a-besoin-de-se-faire-soigner-erdogan-invite-macron-a-des-examens-de-sante-mentale_2137161.html, 3 X 2024.

²⁶ Por. O. Esteves, *France, You Love It but Leave It: The Silent Flight of French Muslims*, „Modern & Contemporary France” 2023, vol. 2, no. 31, s. 254-255.

i wywołania fali protestów w całym świecie muzułmańskim. Kiedy francuskie flagi pałono (po raz pierwszy od wojny w Algierii) od Maroka przez Zachodni Brzeg i Pakistan, aż po Bangladesz i Indonezję, Macron tłumaczył w wielu mediach zagranicznych (m.in. w telewizji Al Jazeera) zasadę laickości państwa francuskiego, wolności słowa i założenia wdrażanej ustawy. Prezydent Francji oskarżył także organy prasowe kontrolowane przez władze Turcji o politykę *klamstwa państwowego* (fr. *mensonge d'État*) sugerując, jakoby Francja miała *problem z islamem*²⁷.

Spór z Francją został wykorzystany przez tureckie władze aspirujące do objęcia przywództwa w świecie islamu i roli reprezentanta społeczności muzułmańskiej w Europie. Po dojściu do władzy AKP i Erdoğan Turcja konkurowała bowiem z państwami Półwyspu Arabskiego, a w szczególności z Arabią Saudyjską, o religijne przywództwo w sunnickim świecie muzułmańskim. Strategia ta wdrażana była przez wysyłanie imamów, budowę meczetów i placówek edukacyjnych oraz bardziej dyskretnie przez wspieranie stowarzyszeń, organizacji i partii powiązanych z Bractwem Muzułmańskim²⁸. Zważywszy, że turecka diaspora we Francji jest jedną z największych społeczności tureckich w Europie Zachodniej (szacuje się, że liczy ponad milion osób)²⁹, francuskie władze miały uzasadnione obawy o instrumentalne wykorzystanie radykalnej mniejszości w celu wpływania na wewnętrzną sytuację we Francji.

Ludobójstwo Ormian i kwestia państwowości Górskiego Karabachu

Bardzo delikatnym i trudnym tematem we wzajemnych stosunkach jest kwestia uznania przez francuskie państwo (pod wpływem bardzo silnego lobby ormiańskiego we Francji) wydarzeń w Anatolii z 1915 roku jako ludobójstwa. Umożliwiła to ustawa ze stycznia 2001 roku³⁰, która spowodowała trwałe pogorszenie stosunków między dwoma państwami. Zapowiedź prezydenta Macrona podczas dorocznej kolacji z przedstawicielami wspólnoty ormiańskiej we Francji (CCAF) ustanowienia 24 kwietnia dniem pamięci o ludobójstwie Ormian spowodowała ostrą reakcję Ankary. Nerwowość w relacjach bilateralnych rozogniło także poparcie Ankary dla militarnej interwencji Azerbejdżanu przeciwko Ormianom w Górskim Karabachu w latach 2020 i 2023 oraz rezolucja francuskiego Senatu (2020) wzywająca rząd Republiki Azerbejdżanu do uznania państwowości Górskiego Karabachu. Prezydent Recep Tayyip Erdoğan nazwał rezolucję „katastrofalną” i oskarżył Francję o faworyzowanie Armenii, z którą Turcja ma nieuregulowane relacje dyplomatyczne³¹.

²⁷ Por. J.J. Jabbour, *Turkey–France Political...*, s. 145.

²⁸ W 2014 roku Erdoğan ponownie zezwolił na noszenie chust w szkołach państwowych (zakazane od lat 80. XX wieku). W 2020 roku podjęto kolejny krok, przekształcając bazylikę Hagia Sophia w Stambule, która od 1935 roku była neutralnym muzeum, w meczet.

²⁹ Por. J.J. Jabbour, *Turkey–France Political...*, s. 119.

³⁰ Loi n° 2001-70 du 29 janvier 2001 relative à la reconnaissance du génocide arménien de 1915, JORF n°0025 du 30 janvier 2001.

³¹ Erdoğan 4 grudnia 2020 roku poparł sugestię azerbejdżańskiego odpowiednika Ilhama Alijewa, aby Francja oddała Marsylię Ormianom, *jeśli tak bardzo chce, by utworzyła ona państwo*, za: *France Should Give Marseille to Armenia, Aliyev Says*, „Daily Sabah” 2020, 1 XII, [online] <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/france-should-give-marseille-to-armenia-aliyev-says>, 3 X 2024.

GEOPOLITYCZNA RYWALIZACJA FRANCUSKO-TURECKA NA BLISKIM WSCHODZIE I W AFRYCE PÓŁNOCNEJ

Syria

Początkowo Francja i Turcja współpracowały w kwestii syryjskiej, dzieląc to samo stanowisko w sprawie konfliktu, tj. konieczność odejścia Baszara al-Asada i wsparcie dla Wolnej Armii Syryjskiej. Źródłem francusko-tureckiego sporu stała się różna perspektywa Paryża i Ankary w kwestii kurdyjskiej. Francja, zaangażowana militarnie w regionie bliskowschodnim (operacja Chammal) od września 2014 roku, stanowiła część koalicji (tzw. Globalna Koalicja Przeciwko Daesh) zwalczającej bojowników Państwa Islamskiego (ISIS) na terenie Syrii i Iraku³². Wspierała przy tym walczące z dżihadystami oraz z siłami Baszara al-Asada ugrupowanie zbrojnej opozycji, tzw. Ludowe Jednostki Samoobrony (kurd. YPG)³³, działające na terenie Syrii i w dużej mierze składające się z Kurdów, a uznane przez Ankarę za organizację terrorystyczną³⁴. Zapowiedź prezydenta Macrona w marcu 2018 roku po spotkaniu z delegacją Syryjskich Sił Demokratycznych o dalszym ich wsparciu (w ramach Globalnej Koalicji) wywołała ostrą reakcję prezydenta Erdogana³⁵.

Macron potępił wszystkie interwencje wojskowe Turcji przeciwko Kurdom, w szczególności turecką ofensywę z października 2019 roku w północno-wschodniej Syrii (zawieszając eksport broni do Turcji i deklarując udzielenie pomocy humanitarnej dla ludności cywilnej). Według Macrona turecka interwencja świadczyła o wykorzystywaniu przez Ankarę kryzysu syryjskiego do rozszerzania wpływów w regionie i podważała wysiłki Globalnej Koalicji przeciwko Daesh, zwiększając zagrożenie atakami terrorystycznymi, a także wzmocniła oddziaływanie Rosji i Iranu. Pałac Elizejski obawiał się także, że ofensywa doprowadzi do kolejnej fali syryjskiej migracji do Turcji³⁶.

Wsparcie Francji dla syryjskich Kurdów (sprzymierzeńców w walce z ISIS) określone zostało przez Turcję jako „wybiórcze” podejście w sprawach terroryzmu (wsparcie dla YPG stanowiącej bezpośrednie wyzwanie dla bezpieczeństwa Turcji), albowiem według Ankary prawdziwym celem YPG (podobnie jak Kurdów wspierających PKK

³² W kwestii aspiracji niepodległościowych irackiego Kurdystanu Francja opowiada się za zachowaniem stabilności i integralności terytorialnej Iraku, przy jednoczesnym zapewnieniu ochrony praw Kurdów w ramach Autonomicznego Regionu Kurdystanu.

³³ YPG działająca na terenie Syrii to odłam Partii Pracujących Kurdystanu (PKK) uważanej przez władze w Ankarze za organizację terrorystyczną.

³⁴ Podczas gdy tureckie władze uważają partię syryjskich Kurdów (PYD, *Partiya Yekîtiya Demokrat*) oraz YPG za źródło separatyzmu, Paryż podkreśla znaczenie praw mniejszości do samostanowienia.

³⁵ *Entretien du Président de la République avec une délégation syrienne*, Élysée, 2018, 30 III, [online] <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/03/30/entretien-du-president-de-la-republique-avec-une-delegation-syrienne>, 6 X 2024.

³⁶ Turcja ucierpiała na skutek wojny syryjskiej, przyjmując 2,7 mln uchodźców, a także odczuwając skutki licznych ataków terrorystycznych, za: H. El Karoui, *Nouveau monde arabe, nouvelle „politique arabe” pour la France*, Institut Montaigne, VIII 2017, s. 117.

w Turcji) nie jest walka z Daesh, ale próba podzielenia Syrii i stworzenia obszaru kontrolowanego przez Kurdów na pograniczu Europy i NATO³⁷.

Liban

Ze względów historycznych Francja utrzymuje Liban w orbicie swoich zainteresowań na Bliskim Wschodzie i jest zaniepokojona rosnącym znaczeniem Turcji w tym kraju. Ankara postrzegała Liban za część własnej strefy wpływów, będąc istotnym graczem na libańskiej scenie politycznej i patronem społeczności sunnickiej. Z tych powodów zaangażowanie dyplomatyczne Francji w zakończenie libańskiego kryzysu politycznego w 2019 roku wywołało sprzeciw Turcji. Prezydent Macron, dążąc do ustabilizowania sytuacji wewnętrznej i politycznych reform w Libanie, doprowadził do utworzenia nowego rządu oraz zadeklarował francuskie wsparcie dla odnowy instytucji państwa i finansowe. Prezydent Erdoğan uznał francuskie dążenia do ustabilizowania sytuacji politycznej i ekonomicznej w Libanie za wtrącanie się w tureckie „podwórko”, „neokolonializm” oraz próbę ponownego umieszczenia Paryża w centrum libańskiej gry politycznej³⁸.

Libia

Konflikt libijski ujawnił rozbieżności w strategicznych interesach Paryża i Ankary³⁹. Od wybuchu libijskiej rewolucji (w 2011 roku) stworzenie proparyjskiego rządu było centralnym punktem francuskiej polityki zagranicznej, biorąc pod uwagę znaczenie Libii dla regionalnego porządku w Afryce Północnej. Ankara dążyła natomiast do wyparcia Zachodu, co wynikało z przekonania decydentów o kluczowej roli Libii dla realizacji tureckich interesów we wschodniej części Morza Śródziemnego⁴⁰. W tym celu Turcja wysłała tysiące syryjskich bojowników walczących po stronie Rządu Zgody Narodowej (GNA) Fajiza as-Sarradża, a poprzez dostawy broni (m.in. „dyplomację dronów” TB-2 Bayraktar) zapewniała mu strategiczną przewagę w walce. Wsparcie militarne miało także ograniczyć obecność rosyjskich najemników w tym kraju oraz zapewnić Turcji zdobycie trwałego przyczółku w regionie⁴¹.

Francja wprowadzić oficjalnie zaaprobowana uznany przez ONZ rząd GNA, uważała jednak, że znajduje się on pod silnym wpływem Bractwa Muzułmańskiego wspieranego przez bliską mu ideologicznie Turcję, która poprzez wsparcie ugrupowań inspirowanych Bractwem Muzułmańskim dążyła do odbudowy wpływów w regionie śródziemnomorskim oraz ugruntowania islamistycznego przywództwa. Dlatego Francja

³⁷ Por. J. Jabbour, *France vs. Turkey...*, s. 6-7.

³⁸ Tamże, s. 8.

³⁹ A. Marghelis, *The French Military's Perception of the Turkish Military and Turkey's Expansion in the Eastern Mediterranean*, Turkey and Middle East Program, Études de l'IFRI, November 2021, s. 9.

⁴⁰ K. Wasilewski, *Turcja wobec Libii...*, s. 1.

⁴¹ Por. E. Boz-Acquin, *La France et la Turquie...*

dyskretnie wspierała ugrupowania Libijskiej Armii Narodowej (LNA) walczące po stronie marszałka Chalify Haftara, który odegrał znaczącą rolę w wyparciu Państwa Islamskiego z terytorium Libii⁴². Brak gotowości Turcji do wycofania swoich sił z terytorium Libii (które na prośbę rządu w Trypolisie od 2020 roku wspierały go w walkach z LNA) z perspektywy Paryża rodził obawę, że Libia stanie się podatnym gruntem dla islamskiej radykalizacji, a sprzęt wojskowy wysłany do Libii trafi do Sahelu, co miałoby katastrofalne konsekwencje dla działalności operacyjnej i interesów wojskowych Francji w tym regionie⁴³.

Spór francusko-turecki wokół konfliktu wewnętrznego w Libii, w którym oba państwa sojusznice NATO popierały przeciwne strony, przeniół się na forum Paktu Północnoatlantyckiego i UE w następstwie incydentu z 10 czerwca 2020 roku, kiedy francuska fregata *Le Courbet* u wybrzeży Libii została trzykrotnie namierzona przez radary kierowania ogniem tureckiego okrętu wojennego (tzw. oświetlenie celu)⁴⁴. Francuska fregata odbywała patrol w ramach misji zleconej przez NATO (*Sea Guardian*), czuwając nad przestrzeganiem embarga ONZ na dostawy broni i próbując przechwycić turecki statek towarowy podejrzany o transport sprzętu wojskowego dla GNA⁴⁵. Prezydent Macron oskarżył o *historyczną i kryminalną odpowiedzialność* Turcję, która *udaje, że jest członkiem NATO*, wytykając jej także zakupy rosyjskiego systemu raketowego S-400 czy szantaż migracyjny wobec UE⁴⁶.

Konflikty w Syrii i Libii otworzyły pole dla Turcji (i Rosji wspierającej przeciwne strony), umożliwiając jej odbudowę wpływów na obszarach, na których od dawna była nieobecna, jednocześnie ułatwiając rozwój radykalnych grup dżihadystycznych⁴⁷. Celem Francuzów stało się powstrzymanie rozprzestrzeniania się politycznego islamu w południowym sąsiedztwie Europy oraz zbudowanie przeciwwagi dla tureckich ambicji regionalnego przywództwa poprzez zacieśnianie relacji dyplomatycznych z oponentami Ankary (Egiptem czy monarchiami Zatoki Perskiej)⁴⁸.

⁴² Por. F. Bryjka, J. Czerep, *Korpus Afrykański – nowa odsłona starej wojskowej obecności Rosji w Afryce*, Raport PISM, V 2024, s. 35.

⁴³ A. Marghelis, *The French Military's...*, s. 16.

⁴⁴ Tamże, s. 18. Oświetlenie celu jest ostatnim krokiem w walce morskiej przed oddaniem strzału i dlatego jest uważane za jednoznacznie wrogą postawę.

⁴⁵ 9 czerwca 2020 roku francuska fregata otrzymała rozkaz przeprowadzenia inspekcji innego tureckiego statku towarowego Cerkin, podejrzanego o przemyt broni, jednak została brutalnie powstrzymana przez eskortujące go tureckie okręty.

⁴⁶ M. Daou, *Libye: „mentalité destructrice”, „responsabilité criminelle”, le ton monte entre Paris et Ankara*, „France24” 2020, 30 VI, [online] <https://www.france24.com/fr/20200630-conflit-libyen-la-tension-va-crescendo-entre-la-france-et-la-turquie>, 16 X 2024. Turcja oskarżała Francję o brak reakcji na naruszenie embarga na dostawy broni dla Zjednoczonych Emiratów Arabskich i Egiptu wspierających gen. Haftara.

⁴⁷ D. Schmid, E. Domingues dos Santos, *Le partenariat franco-bellénique. Au-delà de la Méditerranée orientale*, Programme Turquie et Moyen-Orient, Notes de l'IFRI, II 2022, s. 9.

⁴⁸ J. Jabbour, *France vs. Turkey...*, s. 4. Zarówno Francja, jak i Turcja rywalizowały w zabezpieczeniu interesów energetycznych krajowych spółek naftowo-gazowych poprzez koncesje wydobywcze i udziały w libijskich polach naftowych.

Wschodnia część Morza Śródziemnego

Odkrycie w 2009 roku ogromnych podmorskich złóż gazu ziemnego we wschodniej części Morza Śródziemnego zrodziło narastającą rywalizację o surowce pomiędzy Grecją i Cyprzem a Turcją, spotęgowaną sporem o delimitację granic morskich i wyłącznych stref ekonomicznych⁴⁹. Turcja sprzeciwiła się temu, aby Cypr (Grecy cypryjscy) otrzymał wyłączny dostęp do eksploracji gazu, twierdząc, że turecka administracja na Cyprze Północnym również ma do niego prawo.

Francja, popierając Grecję i Cypr w sporze z Turcją, uznała sposób określenia granic morskich Cypru za zgodny z Konwencją ONZ z grudnia 1982 roku o prawie morza oraz orzecznictwem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości⁵⁰. Prezydent Macron określił rozpoczęcie operacji wiertniczych przez Turcję na północno-wschodnich cypryjskich wodach terytorialnych za naruszenie suwerenności Republiki Cypryjskiej i pogwałcenie prawa międzynarodowego⁵¹. Krytyczne stanowisko Francji w stosunku do Turcji wynikało nie tylko z naruszania przez Turcję francuskich interesów w regionie (m.in. francuska firma Total uzyskała pozwolenia na eksplorację złóż gazu na cypryjskich, greckich i libańskich wodach przybrzeżnych)⁵², ale przede wszystkim z niechęci wobec ekspansjonistycznej doktryny „Błękitnej Ojczyzny” (Mavi Vatan), wyrażającej dążenie Turcji do większej suwerenności morskiej i poszerzenia wyłącznych stref ekonomicznych na Morzu Egejskim i wschodniej części Morza Śródziemnego⁵³. Dlatego Francja, chcąc zmanifestować zwiększoną obecność sił zbrojnych we wschodniej części Morza Śródziemnego, postrzegając się jako „śródziemnomorską potęgę”⁵⁴, wysłała w ten rejon lotniskowiec o napędzie atomowym Charles de Gaulle oraz wzięła udział we wspólnych ćwiczeniach wojskowych z Cyprzem i Grecją.

Zdecydowane wsparcie polityczne Francji dla Grecji i Cypru o delimitację granic morskich w ich sporze z Ankarą⁵⁵ i uznanie ich zwierzchności terytorialnej we wschodniej części Morza Śródziemnego było prezentowane jako wyraz solidarności

⁴⁹ Por. K. Wasilewski, *Turcja wobec...*

⁵⁰ Turcja nie ratyfikowała Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawie morza, sporządzonej w Montego Bay, dnia 10 grudnia 1982 r., Dz.U. 2002 nr 59 poz. 543, (UNCLOS).

⁵¹ É. Saïkali, *Forages turcs à Chypre: Erdogan défie (une énième fois) les Occidentaux*, „L'Orient-Le Jour” 2019, 8 X, [online] <https://www.lorientlejour.com/article/1189737/forages-turcs-a-chypre-erdogan-defie-une-enieme-fois-les-occidentaux.html>, 16 X 2024.

⁵² W 2021 roku Francja dołączyła do utworzonego przez Cypr, Egipt, Grecję, Izrael, Włochy, Jordanię i Palestynę Wschodniośródziemnomorskiego Forum Gazowego (EMGF) jako platformy dla producentów, konsumentów i krajów tranzytowych gazu ziemnego, bez udziału Turcji i Turków cypryjskich.

⁵³ D. Schmid, E. Domingues dos Santos, *Le partenariat franco-hellénique...*, s. 9.

⁵⁴ R. Kempin, *France's Foreign and Security Policy under President Macron*, „SWP Research Paper” 2021, 28 V, [online] <https://www.swp-berlin.org/publikation/frances-foreign-and-security-policy-under-president-macron#hd-d23619e3594>, 22 X 2024.

⁵⁵ Wyrazem rewizjonistycznych ambicji prezydenta Erdoğan'a było uznanie traktatu lozańskiego, podpisanego przez Grecję i Turcję w 1923 roku, za nieważny.

europiejskiej i zostało „przypiecztowane” grecko-francuskim partnerstwem strategicznym (podpisanym jesienią 2021 roku). W wymiarze obronnym jego kluczowym elementem (oprócz wzajemnej pomocy wojskowej w przypadku ataku państwa trzeciego oraz regularnych konsultacji i wspólnych manewrów wojskowych, wzajemnego stacjonowania jednostek w bazach lotnictwa i marynarki obu krajów) była sprzedaż Grecji 18 myśliwców Rafale, a także czterech fregat (Belharra)⁵⁶. Działania te były jasnym sygnałem, że Paryż jest zdeterminowany *powstrzymać turecki ekspansjonizm* i udaremnić politykę *samowyywyższania się Turcji* w regionie⁵⁷. W szerszym wymiarze francuska dyplomacja podjęła wysiłki na rzecz zbudowania sieci sojuszy regionalnych (z Włochami, Egiptem, Izraelem i Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi), mających ograniczyć i powstrzymać agresywny neoosmanizm⁵⁸.

ZAKOŃCZENIE

Afryka Północna i Bliski Wschód to priorytet polityki zagranicznej Francji, biorąc pod uwagę jej interesy polityczne, gospodarcze i wpływy kulturowe w tym regionie, stanowiącym bezpośrednie otoczenie tego kraju. Jednocześnie pas rozciągający się od Maroka po Iran, od Atlantyku przez Morze Śródziemne do Zatoki Perskiej i „rogu Afryki” definiowany jest jako obszar o nasilonym zagrożeniu dla bezpieczeństwa narodowego Francji (tzw. łuk strategicznej niestabilności).

W ostatniej dekadzie Paryż i Ankara zajęły skrajnie przeciwne stanowiska w wielu kwestiach polityki zagranicznej. Napięcia te wynikały z głębokich rozbieżności stanowisk i interesów w odniesieniu do regionalnych konfliktów w Syrii, Libii i wschodniej części Morza Śródziemnego (hipoteza 1). Francja, jako wiarygodna europejska potęga, krytykowała działania wojskowe Turcji i dążyła do umocnienia własnych wpływów. Turcja, kwestionując *status quo* ustanowiony przez tradycyjne mocarstwa, realizowała swoje interesy polityczno-wojskowe, niezależnie od zachodnich preferencji. Zrodziło to spór francusko-turecki, który należy postrzegać jako rywalizację o wpływy geopolityczne między dobrze zakorzenioną potęgą a wschodzącym graczem, zdeterminowanym rzucić wyzwanie dotychczasowemu porządkowi regionalnemu (hipoteza 2). Wycofywanie się Stanów Zjednoczonych, słabnięcie Europy, powrót Rosji i rozszerzanie obecności chińskiej wspierały te tendencje⁵⁹.

Relacje z Ankarą stanowią dla Paryża duży dylemat. Z jednej strony Turcja pełni funkcję „śluzy migracyjnej” (zabezpieczającej przed falą uchodźców) i jest dla Paryża

⁵⁶ *Greece Plans to Buy Fourth Frigate, Cruise Missiles from France*, „Reuters” 2024, 19 IX, [online] <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/greece-plans-buy-fourth-frigate-cruise-missiles-france-2024-09-19>, 26 X 2024.

⁵⁷ Zob. J. Jabbour, *France vs. Turkey...*, s. 2.

⁵⁸ D. Schmid, E. Domingues dos Santos, *Le partenariat franco-hellénique...*, s. 10.

⁵⁹ D. Bauchard [et al.], *Maghreb Moyen-Orient. Une priorité de politique étrangère pour la France*, Groupe Avicenne, III 2017, [online] <https://groupeavicenne.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/04/rapport-avicenne-final1.pdf>, s. 12-13.

pożądanym partnerem w zwalczaniu zagrożeń terroryzmu⁶⁰. Z drugiej, przez ekspansjonistyczne aspiracje kreuje nową rzeczywistość geopolityczną, która nie uwzględnia interesów Zachodu⁶¹. Próba izolacji Turcji przez Francję (jako obrońcy interesów i wartości europejskich) nie powiodła się z uwagi na znaczenie „kraju półksiężyca” dla bezpieczeństwa Europy jako kluczowego dla powstrzymania Rosji i strażnika wschodniej flanki NATO⁶². W tym kontekście polityka dwutorowości prezydenta Macrona (utrzymania Turcji w zachodniej strefie za pomocą dialogu, przy jednoczesnej presji w kwestiach praw człowieka, demokracji i rządów prawa) okazała się fiaskiem. Potwierdza to przekonanie i prowadzi do wniosku, że zdolność Francji do wywierania wpływu w regionie MENA nie jest już tak nieograniczona jak w przeszłości.

Ze względu na swoje położenie geostrategiczne Turcja realizuje politykę obrotową między Europą, Bliskim Wschodem i Afryką, dywersyfikując sieć partnerstw przez zbliżenie z Rosją, Iranem i Chinami (tureckie starania o akces do grupy krajów wschodzących BRICS uwiaryściły, że kraj ten ma ambicje budowy nowych sojuszy wbrew dotychczasowemu „zachodniemu zakotwiczeniu”)⁶³. Francja (jako członek NATO i „rdzeń” UE) zajęła zdecydowane stanowisko, wspierając Ukrainę w obliczu rosyjskiej inwazji. Turcja, potępiła rosyjską agresję, ale nie przyłączyła się do UE ani Stanów Zjednoczonych w nakładaniu sankcji polityczno-gospodarczych na Rosję. Turcja równoważy bowiem swoje zobowiązania w ramach NATO z ambicjami odgrywania przewodniej roli w regionie. Wobec tych uwarunkowań Paryż i Ankara, jako sojusznicy w NATO, podjęły próby normalizacji stosunków bilateralnych, wokół których zbudowały pewien kruchy, dyplomatyczno-taktyczny *status quo*, o czym świadczy dialog na najwyższym szczeblu (rozmowa telefoniczna Erdoğan – Macron 22 września 2021 roku). Nieoczekiwany upadek reżimu al-Asada w grudniu 2024 roku może w przyszłości stać się źródłem nowych napięć (mimo że oba kraje mają żywotny interes w stabilizacji regionu i zapobieganiu rozwojowi grup ekstremistycznych), jeśli Turcja, która stała się głównym beneficjentem sytuacji w Syrii, będzie dążyć do wzmocnienia swoich wpływów nad syryjskimi Kurdami. Różnice strategicznych interesów powodują, że uregulowanie stosunków francusko-tureckich może być rozważane wyłącznie w kategoriach pragmatyzmu politycznego obu stron i w perspektywie długoterminowej.

⁶⁰ Dla Francji kwestią szczególnie wrażliwą politycznie jest liberalizacja reżimu wizowego i porozumienie migracyjne UE – Turcja.

⁶¹ J. Jabbour, *France vs. Turkey...*, s. 5.

⁶² E. Boz-Acquin, *La France et la Turquie au-delà...*, s. 25.

⁶³ Odnowione partnerstwo Rosji z Turcją „wbilo klin” w najsłabsze ogniwo NATO, tj. stosunki Ankary z Zachodem.

BIBLIOGRAFIA

- Aslan D.H., *The Historical Background and the Present State of Turkish-French Relations*, „Vistula Scientific Quarterly” 2014, vol. 3, no. 41.
- Billion D., *France-Turquie: entre tensions et normalisations... De la difficulté de parvenir à une relation apaisée*, „Confluences Méditerranée” 2016, vol. 1, no. 96.
- Bauchard D. [et al.], *Maghreb Moyen-Orient. Une priorité de politique étrangère pour la France*, Groupe Avicenne, III 2017, [online] <https://groupeavicenne.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/04/rapport-avicenne-final1.pdf>.
- Boz-Acquin E., *La France et la Turquie au-delà des inimitiés politico-diplomatiques: l'analogie de la gouvernance du paradigme de la puissance militaire*, „Revue Interdisciplinaire Droit et Organisations” 2024, no. 7.
- Bryjka F., Czerep J., *Korpus Afrykański – nowa odłona starej wojskowej obecności Rosji w Afryce*, Raport PISM, V 2024.
- Daou M., *Libye: „mentalité destructrice”, „responsabilité criminelle”, le ton monte entre Paris et Ankara*, Moyen-Orient, France24, 2020, 30 VI, [online] <https://www.france24.com/fr/20200630-conflit-libyen-la-tension-va-crescendo-entre-la-france-et-la-turquie>.
- El Karoui H., *Nouveau monde arabe, nouvelle „politique arabe” pour la France*, Institut Montaigne, VIII 2017.
- Entretien du Président de la République avec une délégation syrienne*, Élysée, 2018, 30 III, [online] <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/03/30/entretien-du-president-de-la-republique-avec-une-delegation-syrienne>.
- Esteves O., *France, You Love It but Leave It: The Silent Flight of French Muslims*, „Modern & Contemporary France” 2023, vol. 31, no. 2, <https://doi.org/10.1080/09639489.2022.2147913>.
- France Should Give Marseille to Armenia, Aliyev Says*, „Daily Sabah” 2020, 1 XII, [online] <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/france-should-give-marseille-to-armenia-aliyev-says>.
- Greece Plans to Buy Fourth Frigate, Cruise Missiles from France*, Reuters, 19 IX 2024, [online] <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/greece-plans-buy-fourth-frigate-cruise-missiles-france-2024-09-19>.
- Idiz S., *Turkey's „French Problem”*, IFRI, Note franco-turque 2010, no. 3.
- Jabbour J.J., *France vs. Turkey in the EastMed A Geopolitical Rivalry between a „Keeper” of the Old Order and a Challenging Emergent Power*, Turkey and Middle East Program IFRI, V 2021.
- Jabbour J.J., *Turkey–France Political and Diplomatic Relations. Contemporary Issues and Future Perspectives*, [w:] *Turkish-French Relations. Contributions to International Relations*, red. A. Denizeau, O. Örmeci, Cham 2022, https://doi.org/10.1007/978-3-031-07988-7_5.
- Kempin R., *France's Foreign and Security Policy under President Macron*, „SWP Research Paper 2021” 2021, 28 V, [online] <https://www.swp-berlin.org/publikation/frances-foreign-and-security-policy-under-president-macron#hd-d23619e3594>.
- „Il a besoin de se faire soigner”: Erdogan invite Macron à „des examens de santé mentale”*, L'Express avec AFP, 24 X 2020, [online] <https://www.lexpress.fr/monde/proche-moyen-orient/il-a>

besoin-de-se-faire-soigner-erdogan-invite-macron-a-des-examens-de-sante-mentale_2137161.html.

Loi n° 2001-70 du 29 janvier 2001 relative à la reconnaissance du génocide arménien de 1915, JORF n°0025 du 30 janvier 2001.

Loi n° 2021-1109 du 24 août 2021 confortant le respect des principes de la République (1), JORF n°0197 du 25 août 2021.

Macron E., *Discours du Président de la République à la conférence des Ambassadeurs*, Élysée, 27 VIII 2018, [online] <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/08/27/discours-du-president-de-la-republique-a-la-conference-des-ambassadeurs>.

Marghelis A., *The French Military's Perception of the Turkish Military and Turkey's Expansion in the Eastern Mediterranean*, Turkey and Middle East Program, Études de l'IFRI, XI 2021.

Maślanka Ł., *Francja – ryzykowna gra władz wokół bezpieczeństwa*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 257 (2189).

Misiągiewicz J., *Polityka zagraniczna Turcji po zimnej wojnie*, Toruń 2009.

Relations between Türkiye and France, Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, [online] <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-france.en.mfa>.

Saïkali É., *Forages turcs à Chypre: Erdogan défie (une énième fois) les Occidentaux*, „L'Orient-Le Jour”, 2019, 8 X, [online] <https://www.lorientlejour.com/article/1189737/forages-turcs-a-chypre-erdogan-defie-une-enieme-fois-les-occidentaux.html>.

Schmid D., Domingues dos Santos E., *Le partenariat franco-hellénique. Au-delà de la Méditerranée orientale*, Programme Turquie et Moyen-Orient, Notes de l'IFRI, II 2022.

Soutou G.-H., *La France du général de Gaulle, la Turquie et l'Europe*, „Commentaire” 2003, vol. 4, no. 104.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, [online] <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR>.

Vaisse M., *De Gaulle a-t-il ouvert les portes de l'Europe à la Turquie?*, [w:] *Terres promises*, red. H. Harter [et al.], Paris 2010, [online] <https://doi.org/10.4000/books.psorbonne.43458>.

Wasilewski K., *Turcja wobec Libii*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 14 (1946).

Tomasz MŁYNARSKI – politolog, doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego zatrudniony w Katedrze Stosunków Międzynarodowych Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ. Stypendysta Institut d'Études Politiques w Paryżu oraz Uniwersytetu Sorbońskiego. W latach 2017–2022 Ambasador Nadzwyczajny i Pełnomocny RP we Francji i Księstwie Monako. Specjalizuje się w polityce zagranicznej Francji oraz bezpieczeństwie energetycznym. Autor monografii i artykułów naukowych, m.in.: *France's Nuclear Defence Strategy Towards the Prospects for European Nuclear Deterrence* (2024); *Bezpieczeństwo energetyczne i ochrona klimatu w drugiej dekadzie XXI wieku. Energia – środowisko – klimat* (2017); *Francja w procesie uwspólnotowania bezpieczeństwa energetycznego i polityki klimatycznej Unii Europejskiej* (2013); *Bezpieczeństwo energetyczne w pierwszej dekadzie XXI w. Mozaika interesów i geostrategii* (2011).